

УДК 351.713: 94(477) “1927–1930”

**МИТНО-ТАРИФНА СКЛАДОВА РАДЯНСЬКОЇ
МИТНОЇ СПРАВИ НАПРИКІНЦІ НЕПУ****Д. В. Архірейський
(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)**

Розглядаються особливості та умови здійснення радянського митно-тарифного регулювання на завершальній стадії нової економічної політики.

Рассматриваются условия осуществления и особенности советского таможенно-тарифного регулирования на завершающей стадии новой экономической политики.

In the article the terms of realization and feature of the soviet custom-tariff adjusting on the finishing stage of new economic policy are examined.

Ключові слова. Нова економічна політика, мито, митний тариф, митно-тарифна справа, зовнішня торгівля.

Вступ. Митно-тарифне регулювання, безперечно, є складовою митної справи як такої. Тож об'єктивне дослідження останньої, по суті, неможливо без урахування значення митного тарифу, його впливу на зовнішню торгівлю та фінансову складову оперативної діяльності митників. У такому контексті не виняток і радянське митно-тарифне регулювання. Радянська держава, як відомо, монополізувала зовнішню торгівлю, тому митно-тарифна політика СРСР мала очевидну специфіку, яку мають урахувати дослідники цього явища.

Постановка завдання. У даній статті аналізується митно-тарифна справа СРСР наприкінці періоду нової економічної політики (неп). Логіка відповідного історичного контексту зрозуміла: поступове згортання ліберальної політики в сфері економіки, ясна річ, впливало й на зовнішню торгівлю, і на митну справу, а отже, й на митно-тарифне регулювання держави. Особливості цих змін і стануть предметом дослідження.

Результати дослідження. Зміна в СРСР у другій половині 1920-х рр. політико-економічної ситуації природно зумовила певну трансформацію радянської митної системи в цілому й митно-тарифної справи зокрема. Швидко виявилось, що митний тариф, затверджений 1924 р., не зовсім відповідав державним планам, які орієнтували на згортання нової економічної політики. Вочевидь, новий митний тариф, на думку тодішнього радянського керівництва, мав би більшою мірою відповідати таким планам. Тому не було, мабуть, нічого дивного в тому, що в розпал непу, тобто в 1925–1926 рр., відповідні державні інстанції розпочали підготовчу роботу до зміни митного тарифу.

11 лютого 1927 р. було прийнято новий радянський митний тариф, який складався з двох розділів: 1) розділ “А” – товари, дозволені до ввезення на територію СРСР; 2) розділ “Б” – товари, заборонені до ввезення. Розділ “А” складався з 11 товарних груп: харчові продукти, продукти тваринного походження, руди, електротехнічне спорядження, канцелярські товари, прядильні машини. Новий тариф передбачав ще й товари безмитні, “із захисним, фінансовим і понадфінансовим митом”¹.

На думку радянського дослідника В. Шишкіна, тариф 1927 р., як і попередній 1924 р. “ґрунтувався на принципі промислового і аграрного протекціонізму”, але враховував процеси економічного розвитку радянської держави. У ньому “було відображено курс на індустріалізацію країни і якомога швидше досягнення нею економічної незалежності від світового капіталістичного господарства. Під митний захист було взято всі ті галузі промисловості й сільського господарства, які мали достатньо передумов для свого розвитку. Відповідно до цього для одних товарів установлювалися захисні мита, для інших – підвищувалися попередні ставки. У той же час деякі види сировини для великої індустрії та машин для виготовлення засобів виробництва обкладалися зниженими митами”².

© Д. В. Архірейський, 2013

¹ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. 907–1995. – М. : Автор, 1995. – С. 142.

² Шишкин В. А. “Полоса признаний” и внешнеэкономическая политика СССР (1924–1928 гг.) – Л. : Наука, 1983. – С. 143.

Як вважав той же В. Шишкін, “платоспроможність населення, що збільшилась, дозволила посилити фіскальну частину тарифу, збільшити ставки існуючих мит, увести нові об’єкти митного обкладання. Що стосується митних угод чи конвенцій, які СРСР укладав у цей період з деякими капіталістичними країнами, то вони відповідали принципові рівноправності та взаємної вигоди радянської зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної політики й були одним із засобів його здійснення. Ці документи ґрунтувалися на взаємному наданні пільг за узгодженими обома сторонами списками товарів. Ці списки зазвичай ставали додатками до митних угод. Такі угоди в зазначений період було укладено з Італією, Норвегією, Грецією, Туреччиною та Латвією”³.

Про врахування значення мит під час укладання Радянським Союзом міждержавних угод з іншими країнами пише також дослідник Л. Марков, наголошуючи, що “значення мит як “торгово-політичної зброї” в умовах державної монополії зовнішньої торгівлі було вельми високим, й іноземні контрагенти значною мірою цікавилися ставками мит в СРСР”⁴. Про це дійсно свідчили митна конвенція з Італією 1924 р., торговельні договори з Німеччиною 1925 р., Норвегією 1926 р., що, на думку радянського фахівця 1920-х рр. І. Каплана, були “фактором, який впливав у позитивному напрямку на розвиток торговельних відносин з договірними країнами”⁵. Лише за 1925–1926 фінансовий рік знижка з мит за названими країнами, за даними Л. Маркова, становила 9 % усієї суми зібраних мит. Тільки Італія та Німеччина мали знижку мит за 60 статтями тарифу⁶.

Говорячи про велике значення мит, радянські дослідники також підкреслювали їхню роль як ціновтірного фактора, адже “збільшення продажних цін іноземних товарів на суму мит сприяє отриманню правильної перспективи зниження цін на наші товари”⁷.

Чи вплинуло затвердження нового митного тарифу на практичну діяльність митних установ? Навряд чи. На прикладі тодішньої Харківської митниці, матеріали якої зберігаються в Державному архіві Харківської області (далі – ДАХО), можемо дізнатися, що, як і раніше, місцеві митники листувалися з Головним митним управлінням Наркомторгу СРСР щодо скарг клієнтів на неправильне застосування статей митного тарифу, стосовно правил стягування мит, безмитного пропуску вантажів⁸; з поштово-телеграфними конторами Харківська митниця листувалася про стягування митних зборів з поштових посилок, а з різними організаціями – просто про обкладання вантажів митом⁹. Митників цікавило, як правильно треба застосовувати ті чи інші статті тарифу, турбували проблеми відтермінування сплати мит, знижок, повернення зайве стягнутих мит тощо¹⁰.

Протягом 1928 р. у контексті митно-тарифної справи з’являються нормативні акти, розробляються різні директивно-відомчі документи (накази Головного митного управління про митні тарифи за лютий-серпень 1928 р., наприклад, зберігаються в ДАХО¹¹). Це відбувалося, вочевидь, у контексті підготовки Митного кодексу, затвердженого наприкінці того ж року. Проаналізуємо урядові та відомчі директивні документи, що побачили світ протягом кінця 1927 – серпня 1928 рр. Це дозволить, по-перше, зрозуміти, наскільки часто змінювалася чи підправлялася відповідна нормативна база, по-друге, виявити реальні тогочасні державні центри впливу на митно-тарифну справу і частоту прийняття ними відповідних

³ Там же. – С. 143, 144.

⁴ Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск : Изд-ние Иркут. ун-та, 1987. – С. 103.

⁵ Каплан И. Конвенционные таможенные тарифы Союза ССР // Советская торговля. – 1927. – № 18. – С. 6.

⁶ Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. – С. 104.

⁷ Там же. – С. 104.

⁸ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 1944 ; спр. 1948 ; спр. 1973 ; спр. 2117 ; спр. 2119.

⁹ Там само. – Спр. 1949 ; спр. 1986.

¹⁰ Там само. – Спр. 2025 ; спр. 2058 ; спр. 2115 ; спр. 2118.

¹¹ Там само. – Спр. 1985.

рішень, по-третє, з'ясувати, що саме не влаштовувало урядові й відомчі структури вже у митному тарифі 1927 р.

Так, наприкінці грудня 1927 р. в “Известиях ЦИК ССРСР” було надруковано постанову уряду СРСР “Порядок стягнення мит і митних зборів”¹². На початку січня 1928 р. у тому ж виданні надруковано постанову уряду СРСР “Про порядок стягування мит і митних зборів, а також штрафів за контрабанду та інші порушення митних постанов”¹³.

Вже 12 січня 1928 р. Головне митне управління (далі – ГМУ), реагуючи на урядові постанови, видало наказ № 8/опер “Про відміну деяких постанов, що мають відношення до вилучень за внесками мит”. Іншим наказом ГМУ за № 13/опер від 30 січня було затверджено відомчу інструкцію “Про стягнення мит, митних зборів і штрафів за контрабанду та інші порушення митних постанов”¹⁴. 23 лютого ГМУ видало наказ № 22/тар “Про ставку мит на турецькі ріжки”¹⁵.

У лютому 1928 р. з'явилося два накази й Наркомторгу, що стосувалися митно-тарифних справ: № 13/т “Про безмитне ввезення “Будмеханізацією” машин, реманенту та ін.” від 6 лютого та № 15/т “Про зміну і відміну деяких статей митних тарифів” від 8 лютого¹⁶.

6 березня ГМУ видало наказ № 29/опер “Про порядок забезпечення тари для товарів, що вивозяться за кордон з поверненням мит”¹⁷.

Плідним став квітень, коли з'явилися чотири накази Наркомторгу: № 32/т “Про зміну ставок мит з вивізної торгівлі на хутро” від 17 квітня, № 33/т “Про зміну ст. 2 Загального Митного Тарифу з вивізної торгівлі” від 19 квітня, № 34/т “Про зміну п.п. 1 і 3 статті 93 Митного Тарифу з привізної торгівлі” та № 37/т “Про безмитне ввезення для потреб платино-промислових підприємств механічного устаткування” від 20 квітня¹⁸. 4 травня Наркомторг видав наказ № 41/т “Про зміну ст. 192 Загального Митного Тарифу з привізної торгівлі”¹⁹.

ГМУ ж 18 травня видано наказ № 29/опер “Про зміну ставки повернення мит при вивезенні за кордон сірників”, а 12 червня – за № 74/опер “Про повернення мит при вивезенні за кордон лампового скла внутрішнього виробництва”²⁰.

1 червня 1928 р. Наркомторг СРСР видав два накази, що стосувалися митно-тарифної справи: № 45/т “Про застосування митного тарифу щодо машин, які прибувають з-за кордону частинами на адресу держорганізацій” та № 46/т “Про зміну п. 1 ст. 161 Загального Митного Тарифу з привізної торгівлі”²¹. ГМУ 27 червня видано наказ № 83/опер “Про зміну § 2 Інструкції (від) 11 серпня 1926 р. про безмитне ввезення устаткування золотопромислових підприємств”²².

У липні з'явилися митно-тарифні акти: накази ГМУ № 85/опер “Про повернення мит при вивезенні за кордон клейонки” від 3 липня та № 94/тар “Про повернення мит за перські товари, не продані на Нижньгородському ярмарку і такі, що вивозяться в треті країни” від 11 липня²³. Останній наказ ГМУ формулювався на підставі відповідної постанови РНК СРСР, надрукованої 7 липня в “Известиях ЦИК ССРСР”, і такого ж наказу Наркомторгу за № 55/т від 9 липня²⁴.

¹² Там само. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2007. – Арк. 48 ; Известия ЦИК ССРСР. – 1927, 15 декабря. – № 287.

¹³ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2007. – Арк. 48 ; Известия ЦИК ССРСР. – 1928, 4 января. – № 3.

¹⁴ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2007. – Арк. 48.

¹⁵ Там само. – Арк. 63.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – Арк. 92.

¹⁸ Там само. – Арк. 108.

¹⁹ Там само. – Арк. 128.

²⁰ Там само. – Арк. 127, 142.

²¹ Там само. – Арк. 143.

²² Там само.

²³ Там само. – Арк. 154.

²⁴ Там само. – Арк. 155, 156 ; Известия ЦИК ССРСР. – 1928. – 7 июля. – № 156.

Нарешті, 20 серпня з'явився наказ ГМУ за № 103/опер “Про повернення мит при вивезенні за кордон гумових чобіт і туфель”, а 28 – наказ № 105/опер “Про повернення мит при вивезенні за кордон олівців”²⁵.

Поза будь-яким сумнівом, подібною була відомча директивна документація і в подальшому.

Джерела свідчать, що керівництво ГМУ й, очевидно, Наркомторгу в цілому було стурбовано неадекватною оцінкою вітчизняними експертами деяких предметів старовини, призначених для експорту. Зокрема, у березні 1928 р. ГМУ видало розпорядження територіальним митним установам, в якому зазначалося, що “були випадки неправильної оцінки Комісіями при Наркомосвітах Союзних Республік предметів старовини та мистецтва, що вивозяться за кордон (так, наприклад, предмети, що їх було оцінено всього в 2 775 крб, були продані за кордоном за 30 000 крб)”²⁶. Оцінки експертних комісій при союзних наркоматах освіти не були остаточними, вони могли бути оскаржені в Митно-тарифному комітеті (далі – МТК). ГМУ надавало митним установам право додаткової експертизи у тих випадках, коли не було повної довіри до оцінок зазначених комісій. Якщо оцінки комісій і митниць радикально відрізнялись, останні мали обов'язково звертатися до МТК²⁷.

19 грудня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР затвердили Митний кодекс СРСР, який залишав митно-тарифну політику у віданні Наркомату зовнішньої та внутрішньої торгівлі. Зокрема, серед завдань Наркомторгу, згідно зі ст. 5 кодексу, були: “... в) участь у розробці проектів міжнародних договорів і конвенцій у частині, що торкалася митно-тарифної справи; г) розробка проектів митних тарифів і вирішення питань, пов'язаних з їх застосуванням”²⁸. Кодекс також підтверджував існування при Наркоматі торгівлі Митно-тарифного комітету²⁹. До завдань МТК, зокрема, належали: “а) розробка і розгляд основ митно-тарифної політики і законодавчих пропозицій про встановлення нових та зміни відповідних ставок мит; б) подання висновків про всі законодавчі пропозиції, проекти торгових договорів і конвенцій, що стосуються митно-тарифної справи, а також про проекти статутів і концесійних договорів, які передбачають вилучення із загальних положень про митні збори; в) вирішення скарг на постанови Головного Митного Управління з питань застосування митних тарифів; г) дозвіл у межах, які встановлюються Радою Народних Комісарів Союзу РСР, ввезення, вивезення і транзиту товарів, заборонених до ввезення, вивезення і транзиту; д) складання і зниження мит загальною сумою на рік не більше ¼ відсотка внесеної в бюджет суми митних доходів, за умови рівномірного поквартального використання цього права” (ст. 8).

До складу комітету входили голова та два його заступники, які призначалися РНК СРСР за поданням Наркомторгу. Крім того, МТК “складався: з 2-х осіб, які призначалися Наркомторгом СРСР, 2 – Наркомфіном СРСР, 2 – Вищою Радою Народного Господарства СРСР, 1 – Наркомом шляхів сполучення, 1 – Наркомом у закордонних справах, 1 – Державною плановою комісією, 1 – уповноваженим Всесоюзних кооперативних центрів, 1 – за згодою Народних комісаріатів землеробства союзних республік...”³⁰ По одному представнику до складу МТК могли делегувати уряди союзних республік (ст. 9). Ст. 10 зумовлювала чинність постанов комітету наявним на відповідному засіданні МТК складом членів. Ст. 11 розписувала, які союзні й республіканські державні відомства, організації, а також окремі особи можуть опротестувати ті чи інші рішення комітету і з яких саме питань. З проблем розробки митно-тарифного законодавства, включно із заміною митних тарифів чи встановленням нових їх ставок, МТК свої постанови мав затверджувати в РНК СРСР (ст. 12). Усі постанови МТК, як і до цього, мало виконувати ГМУ (ст. 13), яке, крім того, мусило забезпечувати технічну роботу комітету (ст. 14), адже той традиційно не мав власного апарату.

²⁵ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2007. – Арк. 163.

²⁶ Державний архів Одеської області. – Ф. Р-962. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 54.

²⁷ Там само.

²⁸ Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – 1929, 11 января. – № 1.

²⁹ Таможенный Кодекс Союза ССР. – М., 1929. – С. 15.

³⁰ Там же. – С. 15; Чорний В. Україна і митна справа: історичний нарис. – К.: КВІЦ, 2000. – С. 207.

Автори “Нарисів з історії митної справи та митного законодавства України-Руси” вважають, що Митний кодекс 1928 р. розширив права МТК при Наркомторзі СРСР у контексті урядової політики зміцнення державної монополії у сфері зовнішньої торгівлі³¹. Проте, якщо порівняти тексти Митного кодексу 1928 р. і Митного статуту 1924 р., в якому також розписувалися завдання і повноваження МТК, можна зауважити, що МТК був позбавлений деяких ініціатив, зокрема не міг затверджувати без санкції вищих інстанцій правила та інструкції з митно-тарифної справи тощо³².

Про митно-тарифні аспекти митної справи йдеться у багатьох статтях Митного кодексу. У ст. 73 розділу VI “Про перевезення вантажів з одних митних установ до інших і з прикордонного району до інших місцевостей, а також про транзит вантажів через територію Союзу РСР” (Відділ другий “Про митні операції”), наприклад, зазначалося, що сплата мита під відповідальність транспортних підприємств могла здійснюватися після перевезення вантажу з однієї митниці до іншої внутрішніми територіями країни. Ст. 74–77 прописували, які саме вантажі можна було таким чином перевозити, на яких умовах, у які терміни тощо.

Ст. 80 розділу VII “Про огляд вантажів” передбачала обов’язкову процедуру огляду вантажів у митних установах “для визначення тарифного найменування” їх та деяких інших важливих показників. Якщо для вантажу, який оглядався, не було митного тарифу, мав застосовуватися більш підходящий тарифний підрозділ (ст. 88). Ст. 91 і 92 передбачали оскарження рішень митної установи щодо застосування конкретного митного тарифу до вантажу тощо.

Митним зборам було присвячено відповідний розділ VIII Відділу другого Митного кодексу (ст. 93–107). За ст. 93 мита на ввізні та вивізні вантажі мали визначатися затвердженими урядом СРСР тарифами. Ст. 94 пояснювала, якою саме датою треба обраховувати мито в різних ситуаціях. Ст. 95 дозволяла вводити надбавки до існуючих митних ставок або обкладати митом безмитні вантажі, якщо останні імпортувалися з країн, з якими СРСР не укладав відповідних договорів. Згідно зі ст. 96 походження вантажу з тієї чи іншої країни могло впливати на розмір мита. У ст. 97 перераховувалися випадки, коли вантажі могли бути звільнені від обкладення митом. Ст. 98 дозволяла знижувати мито в разі пошкодження вантажу з вини митників. Ст. 99 та 102 зумовлювали терміни оплати митом. Ст. 100, 101 і 107 розкривали умови стягування митними установами коморних, таврувальних та інших зборів. Ст. 103 пояснювала, якою валютою вантажі оплачувались митом, а ст. 104 зобов’язувала митників виписувати квитанції про оплату. Відповідно до ст. 105 митні установи мали повертати суми зайво стягнутих мит. Ст. 106 пояснювала, як слід чинити з недоборами митних зборів.

Оплачені митними зборами вантажі (ст. 110) дозволялося залишати на певний час у митних коморах (розділ IX “Про збереження вантажів, випуск, зворотне вивезення за кордон і продаж їх”). З-під контролю митних установ вантажі випускалися винятково за умов сплати мит (ст. 114). За певних умов увезені з-за кордону вантажі під час вивезення їх у зворотному напрямі звільнялися від оплати митом (ст. 124). У ст. 125 розписано, за яких обставин звільнення вантажів від мита не допускалося. Ст. 127 дозволяла конфісковувати і продавати з аукціонів вантажі, вчасно не оплачені митом.

У розділі X “Про вивезення вантажів з поверненням мит і звільненням від акцизу” (ст. 129–131) розглянуто умови, за яких під час вивезення за кордон вантажів вітчизняного виробництва поверталися мита, сплачені за споживання необхідних для виготовлення даних вантажів сировини, використання устаткування тощо.

Ст. 133, 136 і 138 розділу XI “Про міжнародні поштові відправлення” передбачали різні умови оплати митом речей, що перетинали кордон у поштових посилках.

³¹ Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси / Дідусенко П. М., Мавродій П. М. та ін. – К. : Софія-А, 2005. – С. 497.

³² Таможенный устав Союза ССР 1924 г. // Документы СССР // Lawmix. Актуальная правовая информация [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=7703

Ст. 142 розділу XII “Про пропуск через кордон осіб та їхніх речей” передбачала безмитне провезення пасажирами їхніх особистих речей під час перетину кордону.

Значна кількість статей, присвячених окремим аспектам митно-тарифного регулювання, містилась у розділі XIII “Про пільги різним установам, організаціям та особам”. З назви розділу видно, що тут розглядалися умови безмитного або пільгового пропуску вантажів через кордон. Такими пільгами, зокрема, наділялися члени екіпажів суден закордонного плавання, що провозили свої особисті речі (ст. 145); населення прикордонних районів неєвропейської частини СРСР, яке провозило для особистого споживання продовольство, сільськогосподарську продукцію, худобу тощо (ст. 146); громадяни СРСР, які провозили особисті речі, повертаючись на батьківщину після більш ніж річного перебування за кордоном (ст. 147); громадяни СРСР, які перевозили до країни домашнє майно, успадковане ними за кордоном (ст. 148); іноземні громадяни чи фахівці, які ввозили своє домашнє майно, переселяючись на постійне місце проживання до СРСР, або прибувши до країни на службу за наймом (ст. 149); групи організованих сільськогосподарських і промислових працівників-іммігрантів та благодійні організації, що ввозили з-за кордону із собою продовольство, речі домашнього вжитку, знаряддя праці тощо (ст. 154). Безмитно ввозилися вантажі, призначені для науково-навчальних цілей (ст. 152), також предмети корабельного постачання та спорядження, що купувалися за кордоном для потреб радянських суден (ст. 155).

Ст. 164 розділу третього “Про контрабанду, стягнення за неї та про провадження справ”, визначаючи види контрабанди, зараховувала до останньої такі товари, які ввозилися безмитно чи із заниженою ставкою мита не для збуту, проте продавалися, або які ввозилися із митною оплатою, але не для продажу, і знов-таки продавалися на внутрішньому ринку. Контрабандними також вважались іноземні вантажі, які перевозилися на каботажних суднах без доказів оплати їх митом.

Нарешті, три статті 186–188 розділу четвертого “Про порядок стягування мит і митних зборів, а також штрафів за порушення митних постанов” зобов’язували стягувати грошовий штраф за випущені митними установами вантажі, які не були вчасно оплачені митом, розписували всі належні процедури і дозволяли зацікавленим організаціям та особам оскаржувати відповідні дії митників.

Очевидно, Митний кодекс урахував не всі аспекти тодішньої митно-тарифної справи, тому постійно існувала необхідність доповнення відповідної нормативної бази. Наприклад, 4 березня 1929 р. затверджено “Правила безмитного та безакцизного пропуску предметів благодійних організацій” і “Правила безліцензійного, безмитного та безакцизного пропуску через митниці предметів домашнього вжитку, знарядь праці та ін. групам організованих сільськогосподарських і промислових робітників-іммігрантів”³³.

У 1929 р., після прийняття Митного кодексу, в радянській пресі, як колись на початку десятиліття, було інспіровано питання про відсутність практичної необхідності у митній службі, про винятково фіскальне значення мит, про те, зрештою, що державна монополія зовнішньої торгівлі й без того має достатній потенціал у справі захисту економічних інтересів СРСР. У пресі розгорнулася дискусія, в якій представники наркоматів торгівлі та фінансів намагалися довести, що митну систему “Радянська влада використовує не тільки як зброю для захисту промисловості і сільського господарства, але й для захисту транспорту...”³⁴. Фінансовий фахівець того часу Н. Арсеньєв, скажімо, підкреслював, що митні тарифи мають не тільки фіскальне, але й захисне значення, адже “благополуччя фінансів ґрунтується на благополуччі промисловості й сільського господарства”³⁵.

Отже, із заміною Митного статуту на кодекс у контексті згорання в державі нової економічної політики і розбудови іншої політико-економічної системи природно порушувалося

³³ ДАХО. – Ф. Р-341. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 2158. – Арк. 9, 11.

³⁴ Марков Л. Н. Очерки по истории таможенной службы. – С. 108.

³⁵ Арсеньев Н. Роль таможенной охраны при монополии внешней торговли // Вестник финансов. – 1929. – № 5. – С. 65, 73.

питання й про перспективу радянської зовнішньої торгівлі в цілому, митної служби і значення митно-тарифної справи зокрема. Така публічна дискусія була в принципі можлива, поки створення сталінської командно-адміністративної системи ще не було завершено. Звичайно, частина учасників дискусії висловлювала погляди безпосереднього оточення Сталіна, але можна було поки що почути й альтернативний голос. У 1930-х рр., після завершення колективізації, в розпал політичних репресій подібні дискусії з будь-яких проблем, у тому числі митно-торгових, були по суті неможливі.

Митний кодекс, мабуть, не задовольняв повною мірою реалізацію митно-тарифної справи в умовах згортання нової економічної політики і переходу радянської економіки на принципи командно-адміністративного керування. Уряд СРСР і керівництво Наркомторгу зокрема готувалися до прийняття нового митного тарифу. Довідка, підготовлена співробітниками Наркомату робітничо-селянської інспекції (далі – НК РСІ), пояснює причини загальної реорганізації радянської митної системи в 1929–1930 рр. і розробки нового митного тарифу. У довідці, зокрема, зазначалось, що “97 % союзного імпорту перебуває в руках суспільного сектора, який сплачує 85 % усіх мит. У даний час по ... митній системі всі імпортні вантажі обкладаються митами в розмірі твердих ставок з ваги (за винятком автомобілів і тракторів, ставки для яких встановлені у процентному відношенні до їх вартості). Така система викликає нерівномірну тяжкість обкладання: предмети важкі, але дешеві, обкладалися митами більш високими, ніж легкі, але коштовніші. Крім того, ця система викликає необхідність зважувати будь-який товар, який, як, наприклад, машини, обладнання і т. п., визначаються зовсім не за ваговими ознаками”³⁶.

Як бачимо, в наведеній цитаті розглядаються принципи утворення митних тарифів за ваговими ознаками, які в умовах початків індустріалізації, коли збільшувався та урізноманітнювався імпорт, явно не задовольняли Наркомторг СРСР.

Наступна цитата містить детальний розпис негативних моментів існуючої на той час митно-тарифної системи принаймні так це розумів Наркомат РСІ. Автори доповіді зазначали: “Тарифи відрізняються складністю і дріб’язковою диференціацією: звід загальних тарифів ввізних мит має 219 статей і 1 000 підрозділів. Наша система вимагає: а) обов’язковий огляд товарів, з розкриттям упаковки, а іноді й виконання аналізів; б) перевірку ваги-нетто; в) утримання значного штату спеціалістів та лабораторій; г) наявність комірних приміщень для зберігання вантажів, які мають бути оглянуті; д) витрат на перевантаження товарів (з цим пов’язано існування внутрішніх митниць). В остаточному підсумку ця система спричиняє 10 млн карбованців витрат”³⁷.

Акцентуючи увагу на практичних негативах існуючої митно-тарифної системи, яка, на думку розробників документа, була очевидно витратною, представники НК РСІ зазначали, що “ці 10 млн карбованців відпадуть, якщо реорганізувати митну систему таким чином:

1. Стягнення мита має відбуватися не з ваги вантажу, а з його ціни у певному відсотку. За “цінової” системи ціна товару з накладними витратами може бути встановлена за документами – фактурами, специфікаціями та іншими.

2. Число митних ставок необхідно максимально скоротити і номенклатуру тарифів ув’язати з номенклатурою імпортного плану з тим, аби вже при видачі ліцензій визначити ставки, за якими мають обраховуватися мита.

Суми мит повинні обраховуватися після отримання імпортерами товарів – на підставі ліцензійних фактур, специфікацій та ін. документів. Терміни для оплати мит встановлюються НКФ за згодою з ВРНГ і Наркомторгом”³⁸.

Категоричним опонентом Наркомату РСІ (в 1926–1930 рр. НК РСІ очолював Г. Орджонікідзе) з питання негайної реорганізації митно-тарифної системи виступив Наркомторг (очолюваний у цей час А. Мікояном), який через Головне митне управління й керував радянською митною справою. Контраргументи Наркомторгу були такі:

³⁶ Державний архів Російської Федерації. – Ф. 5446. – Оп. 10а. – Спр. 213. – Арк. 31.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

“1. Процентне вирахування з ціни товару важко здійснити, особливо з (поштових) посилок, пасажирського багажу і почасти з концесійного ввезення.

2. Обрахування мит при видачі ліцензій у самому Наркомторзі не здійснено через такі обставини: а) у момент видачі ліцензії ціна товару ще не встановлена; б) при реалізації ліцензії часто з'ясовується, що товар не може бути закуплений у тій країні, де передбачалося його закупити, а в іншій, де більш вигідно; г) ліцензії видаються на ім'я однієї організації, а отримує її часто інша; д) ... проект РСІ фактично приводить до порушення (вже) укладених торговельних договорів”³⁹.

Розвиваючи свою аргументацію далі й намагаючись залишити ініціативу будь-якої трансформації за собою, Наркомторг зазначав: “У нашому тарифі (1927 р. – Д. А.) існує бл. 100 конвенційних знижок. Нарахування мит за новим принципом приведе до того, що знижки фактично не будуть застосовуватися, бо при видачі ліцензій обчислюватиметься мито від ціни товару незалежно від тієї країни, де відбудеться закупівля. Контрагенти або втратять будь-який інтерес до конвенційних знижок, або вимагатимуть закріплення такого порядку, який фактично анулює заходи, що пропонуються Наркоматом робітничо-селянської інспекції.

Питання про реорганізацію митної системи вельми серйозне і потребує детального опрацювання, головним чином, у надрах Наркомторгу, а тому його слід відкласти, доручивши Наркомторгу за участю (зацікавлених) відомств у місячний термін опрацювати це питання і внести до РНК на розгляд”⁴⁰. Як додатковий аргумент Наркомторг зазначав, що Наркомфін СРСР (в 1926–1930 рр. НКФ очолював М. Брюханов) повністю підтримує саме його точку зору, не погоджуючись, таким чином, з Наркоматом РСІ.

Слід зауважити, що доводи НК РСІ в цілому було почуто вищими інстанціями, й на це були свої причини. По-перше, ініціатори реорганізації митної системи врахували загальнодержавну тенденцію до економії коштів і як наслідок скорочення державних структур і штатів. По-друге, політична вага керівника НК РСІ Г. К. Орджонікідзе безперечно була більшою, ніж керівника Наркомторгу А. І. Мікояна, що не могло не братися до уваги керівництвом держави.

Реакція уряду УСРР на маневри у вищих ешелонах союзної влади з приводу можливої реорганізації радянської митної системи, слід визнати, була невиразною. У листі заступника постійного представника України при уряді СРСР на адресу НК РСІ СРСР від 27 квітня 1929 р. зазначалося, що РНК УСРР не заперечує запропонованої реорганізації за умови внесення у проект відповідної урядової постанови певних непринципових змін⁴¹.

Як би там не було, 23 липня 1929 р. вийшла постанова РНК СРСР “Про організацію митної системи”, в якій, зокрема, зазначалося: “Залишаючись у митній політиці на принципі протекційному і для низки товарів – фіскальному, втім, беручи до уваги, що нині чинні митні тарифи за своєю побудовою занадто громіздкі й викликають необхідність зайвих митних формальностей, – визнати за необхідне здійснити такі заходи:

... 1. Встановити, як загальне правило, систему цінових мит (у відсотках з ціни товарів), залишивши систему специфічних мит (з певної одиниці обкладання) у таких випадках:

а) на товари, що ввозяться частіше за все безліцензійно у поштових посилках і багажем, відповідно до особливого списку, який встановлюється Наркомторгом Союзу РСР за згодою з Наркомфіном Союзу РСР;

б) на чай, каучук, кольорові метали, бавовну і шерсть;

в) на товари, що пропускаються за конвенційними ставками на підставі чинних торговельних договорів і митних конвенцій Союзу РСР з іншими державами;

г) на товари, що ввозяться з країн Сходу ...

2. При перегляді митного тарифу не допускати встановлення таких ставок мит, які за своїми розмірами наближаються до статистичних, здійснюючи в одних випадках повне

³⁹ Там само. – Арк. 31, 31 зв.

⁴⁰ Там само. – Арк. 31 зв.

⁴¹ Там само. – Арк. 54.

скасування мит, а в інших – збільшення їх, відповідно до інтересів народного господарства і зовнішньої торговельної політики разом з тим, проте, щоби відміна статистичних мит не завдала шкоди правильному обміну імпорту.

3. Знижки зі ставок мит у диференційованих тарифах обраховувати у відсотках.

4. Кількість підрозділів (статей і пунктів) тарифу встановити, за можливості, мінімальною”⁴².

Цією ж постановою уряд ставив нове завдання і для Митно-тарифного комітету, що діяв при Наркоматі торгівлі: “... розробити ... проект нового тарифу з таким розрахунком, щоб він був поданий до Ради Народних Комісарів Союзу РСР не пізніше за 1-е січня 1930 року...”⁴³

Зберігся засекречений протокол засідання РНК СРСР, на якому якраз затверджувалася постанова “Про організацію митної системи”. Ознайомлення з текстом цього документа дозволяє зрозуміти, якою логікою керувались ініціатори розробки нового радянського митного тарифу, прийнятого урядом на початку 1930 р. Отже, на зазначеному засіданні РНК СРСР було ухвалено: “... б) При переході від специфічних мит до цінкових ні в якому разі не допускати встановлення двох систем мит (цінових і специфічних) для того ж товару. в) При перегляді чинних торговельних договорів і митних конвенцій Союзу РСР з іншими державами вести переговори в напрямку заміни специфічних мит на цінкові. г) Під диференціальним митним тарифом має розумітися пільговий тариф для товарів, які надходять через той чи інший сприятливий порт. д) Доручити Наркомфіну СРСР і Наркомторгу СРСР піддати обговоренню і вирішити питання про доречність і можливість встановити на підакцизні товари або тільки мито, або тільки акциз. е) Взяти до відома, що з товарів державних установ і підприємств, кооперативних організацій ... і змішаних акціонерних товариств, Наркомфін СРСР, відповідно до ст. 37 Положення про стягування податків, буде стягувати митні збори після випуску цих товарів з митниць. ж) Запропонувати Наркомторгу, НКФ і НК РСІ спростити тарифікацію товарів, що направляються на адресу державних і кооперативних організацій, маючи на увазі можливість оформлення цієї тарифікації у Наркомторзі при видачі їм ліцензій у торгпредствах. з) Нарахування митних зборів, на підставі встановленої тарифікації і відповідних документів, і здійснення в централізованому порядку обрахунків щодо цих зборів за зазначені в п. “е” товари – покладається на Наркомфін Союзу РСР... и) Нараховані митні збори на зазначені у п. “е” товари одержувачі товарів зобов’язані вносити в установи Держбанку в терміни, що встановлювалися Наркомфіном СРСР за згодою Наркомторгу СРСР. к) Пропуск товарів інших імпортерів, окрім зазначених у п. “е”, а також поштових посилок і багажу, і стягування належних митних та інших зборів – здійснюються за чинним тепер порядком”⁴⁴.

Незважаючи на очевидність митно-тарифної політики того часу, слід констатувати, що в цілому влада не приділяла їй достатньої уваги. Повноцінна митна політика, враховуючи й тарифну складову, на думку радянського керівництва, підривала б принципи державної монополії зовнішньої торгівлі, тим самим загрожуючи радянській економіці нерівноправною конкуренцією з боку потужніших економічно капіталістичних держав. Тому теперішні дослідники змушені констатувати, що “на тлі успіхів країни у відновленні зруйнованого війнами народного господарства, піднесення економіки, переходу до індустріалізації та колективізації досягнення зовнішньої торгівлі, що ґрунтуються на державній монополії, дещо заступили митно-тарифні заходи”⁴⁵. Як зізнавався в 1927 р. від імені влади М. Чернобаєв, “маючи такий потужний засіб регулювання, як монополія зовнішньої торгівлі, ми ... ставились, і тепер ще ставимося, доволі байдуже до питань митного обкладання”⁴⁶.

Якщо до революції митні тарифи були важливим протекціоністським засобом розвитку вітчизняної економіки, то в радянській державі, як відверто вважали і її керівники, й експерти, надійнішим заходом протекціонізму визнавалася державна монополія зовнішньої торгівлі (навіть якщо не враховувати політичні аспекти останньої). В. Якимович у 1929 р.,

⁴² Там само. – Арк. 2, 3.

⁴³ Там само. – Арк. 4.

⁴⁴ Там само. – Арк. 5.

⁴⁵ Из истории таможи // Таможенный вестник Государственного комитета Республики Беларусь. – 1998. – Вып. 36. – С. 36.

⁴⁶ Чернобаев Н. Таможенная политика СССР // Вопросы торговли. – 1927. – № 2–3. – С. 212.

скажімо, вважав монополію “вищою формою протекціонізму. Звідси різниця в ролі мит у нас і в капіталістичних країнах. Там основним інструментом регулювання зовнішньої торгівлі є мита, а в нас – ліцензійна система”⁴⁷.

Зауважимо, такі погляди щодо митних тарифів і значення радянської митної системи наприкінці 1920-х рр. не випадкові, в цілому вони відображують думку керівної верхівки партії і держави. Після деякого піднесення митної служби під впливом і в контексті непу зі згортанням нової економічної політики значення митної справи в усіх її складових знову знижується. Експерти, чії думки наводяться вище, перебували явно під впливом тогочасної політичної кон’юнктури.

Для порівняння наведемо точку зору І. Каплана, який у 1925 р. вважав, що існуючі мита подекуди суперечать вітчизняному виробництву, ще більше – потребам споживання, тому закликав переглянути їх, аби вони не гальмували розвиток державного сектора народного господарства⁴⁸. Подібні погляди, безперечно, і вплинули на характер митних тарифів 1920-х рр., які в цілому визнавалися ліберальними, такими, що сприяли розвитку радянської економіки. Як зазначає С. Гнітько, вже сучасний дослідник, “стимулюючи розвиток вітчизняної промисловості і сільського господарства, митні тарифи (1920-х рр.) надавали суттєві пільги виробничому імпорту (деякі його категорії взагалі не обкладалися митом). Високі тарифні ставки було встановлено на товари легкої промисловості ... У порівнянні з тарифами дореволюційної Росії значно були підвищені мита фіскального значення, особливо на предмети розкоші. До цього додавався і високий залізничний тариф. Наслідком такої політики ставали високі відпускні ціни на іноземні товари в торговельній мережі”⁴⁹.

Згортання в СРСР наприкінці 1920-х рр. внутрішнього курсу нової економічної політики означало радикальні зміни абсолютно всіх сфер державно-суспільного життя. Не обійшли стороною ці зміни й радянську митну систему. Протягом доби непу, як зазначає дослідник Ю. Кисловський, в СРСР “поряд з утворенням ринку і нового зовнішньоторговельного господарства складався і механізм його митного регулювання. Період становлення не обійшовся без витрат. Нова економічна політика, нові підходи до зовнішньої торгівлі вплинули на митно-тарифну політику та її прояв у Радянській державі. Проте наприкінці 20-х і в 30-ті роки діяльність митної служби була зведена лише до контролю і пропуску товарів, вантажів і пасажирів. Митний механізм регулювання зовнішньої торгівлі і виробництва товарів не працював. Ці функції взяла на себе держава”⁵⁰.

Отже, в контексті формування командно-адміністративної системи, функціонування якої, як показала подальша дійсність, практично ігнорувало об’єктивні закони економіки, значно спрощувались зовнішньоторговельні процеси, внаслідок чого спрощувались митні процедури. По суті волюнтаристські методи керування сталінського оточення природно вели до зниження практичного значення радянської митної служби в цілому і митно-тарифного регулювання зокрема.

Радянський митний тариф, затверджений 1927 р., в умовах згортання непу, початку масового розкуркулення селян і підготовки до тотальної їх колективізації, форсованої промислової індустріалізації в очах правлячої кліки, вочевидь, здавався надто складним засобом упровадження зовнішньої торгівлі.

У державі все ставилося під суворий контроль диктатора, це стосувалося будь-якої галузі, сфери, інституції. Не стала винятком і митно-тарифна справа. Насамперед, було вирішено зібрати в один корпус усі чинні на той час митні тарифи. Як наслідок 21 січня 1930 р. РНК СРСР затвердив постанову “Про затвердження зводу митних тарифів Союзу РСР”⁵¹.

⁴⁷ Якимович В. М. Таможенные сборы. – М., 1929. – С. 30.

⁴⁸ Каплан И. К пересмотру таможенных тарифов // Вопросы торговли. – 1925. – № 3. – С. 2.

⁴⁹ Гнітько С. Борьба с контрабандою в Украине у 20-ті роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sbu.gov.ua/sbu/doccatalog/document?id=42157>. – С. 2.

⁵⁰ Кисловский Ю. Г. История таможи государства Российского. – С. 142.

⁵¹ Собрание законов СССР. – 1930. – № 4. – Ст. 46.

Висновки. У контексті політико-економічних змін у СРСР наприкінці 1920-х рр., що природно вплинуло на зміну радянської митної системи, керівництво держави вирішило підкорегувати митно-тарифну справу шляхом затвердження нового митного тарифу. Тариф, прийнятий у лютому 1927 р., як і попередній, був у цілому протекціоністським, розглядався керівництвом держави як засіб захисту від світового капіталу. Отже, новий тариф ставав знаряддям впливу радянської держави на її торгових візаві під час міжнародних перемовин та укладання різноманітних торгових угод. У той же час новий тариф ніяк, по суті, не змінив практичну діяльність радянських митних установ.

Розробка і впровадження наприкінці 1928 р. Митного кодексу СРСР не могли не вплинути на поточне митно-тарифне регулювання, про що свідчать численні зміни відповідної нормативної бази. Митний кодекс підтвердив протекціоністський характер митного тарифу й дещо обмежив повноваження МТК. Водночас державна монополія зовнішньої торгівлі під сумнів не ставилася, митний тариф розглядався лише як спосіб захисту цієї монополії.

В умовах згортання непу, початку масового розкуркулення селян і підготовки до тотальної їх колективізації, форсованої промислової індустріалізації митний тариф для правлячої кліки, вочевидь, ставав занадто складним засобом упровадження зовнішньої торгівлі. Митний кодекс уже не задовольняв повною мірою реалізацію митно-тарифної справи в умовах згортання непу й переходу радянської економіки на принципи командно-адміністративного керування. За всіма соціально-економічними процесами, включаючи зовнішньоторговельні, політичний режим бажав установити максимально повний контроль. Ось чому вже у січні 1930 р. затверджено черговий радянський митний тариф, який більшою мірою відповідав новим реаліям.